

leri, III. Ahmed'in şehzadelerini sünnet ettirdiği sūr-ı hümâyunu resmeden Levnî'nin *Surnâme*'sinde görülmektedir. Minyatürde üç çift deve kösü ile takviyeli sekiz katlı bir mehter takımı yer almaktadır. Oval kösler. Yumartamsı tasarımın şişkin taraftan kesilmek ve deri germek yoluyla elde edilmiştir. Sūr-ı hümâyın minyatürlerinde pek çok örneği görülen bu kösler taşıyıcılara bindirilmeden yerde çalınır. Çalınırken altlarına bir sehpa konulması gereken bu tür köslerin bazıları sadece tören kösleri olmalıdır. Bu çeşitten küçük hacimli, dipleri köşeli, fındık kabuğu tasarımlı olan kösler için Bahaettin Ögel'in "nakkâre düzeninde Osmanlı kösleri" yakıştırmaları dikkat çekicidir (*Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, 263). Osmanlı döneminde mehterhânelerde ata yüklediği için "at kösü" denilebilecek bir müzik aleti görülmemesine rağmen Cumhuriyet devrinde mehterhânenin yeniden canlandırılması çalışmaları esnasında İstanbul fethinin 500. yılı kutlamaları çerçevesinde, fil ve deve bulunamaması sebebiyle at üzerinde bir çift kös ve köszenin yerleştirilmesi suretiyle oluşturulan at kösü günümüzde bazı icralarda kullanılmaktadır.

Sünbülzâde Vehbî'nin *Surnâme*'sinde mehter takımının geçiş esnasında arka planda kösleri gösteren minyatür (TSMK, III. Ahmed, nr. 3595, vr. 172*)

Osmanlı kültür ve edebiyat hayatına da girmiş olan kös kelimesi Türk klasik şiiri ve nesrinde "kûs-i şevket, kûs-i şöret" gibi ifadelerde debdebe, şaşaa anlamında kullanılmıştır. Nefî'nin, "Tuttu cihânı debdebe-i kûs-i şöretin / İştîmez anı gûşu hasûdun girân olur" beyti bu anlayışa örnek gösterilebilir. Bâkî'nin Kanûnî mer-siyesindeki, "Âhir çalındı kûs-i rahîl ettin irtihâl" mısraı ile Üsküplü Atâî'nin, "Kûs-ı rihlet çalınır kâfile-i ömr geçer" mısraında ise "kûs-i rihlet, kûs-i rahîl" gibi ifadelerde "ölüm haberi vermek" mânasında çok sık kullanılmıştır. Neyzen Tefvîk'in, "Kuru laflar ile endîşemi ihlâl etme / Kulak asmaz davula dinleyen elbette kösü" beytindeki, "Kös dinleyen davula kulak vermez" atasözü ile Nazîm'in, "Ay gördüm ey felek ne gedâdır sitâreler / Ben kös dinledim öte dursun nakâreler" beytinde yer alan ve "değme gürültüye alırmaz, büyük olaylar gördüğü için küçük olaylara önem vermez" mânası yanında "ilgilenecek, duymaz" anlamına da gelen "köş dinlemek" deyiimi bu sazın Türk dilindeki yerini anlatan örneklerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, III, 1605-1606; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 545, 622, 644; II, 123, 150, 182, 299; III, 95, 518; IV, 418; V, 121, 126, 170, 273-274, 287, 333, 418; VI, 66, 391; VIII, 37; IX, 685; X, 387; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 38; a.mlf., *Turkish Instruments of Music in the Seventeenth Century*, Glasgow 1937, s. 13-14; a.mlf., "Tabl-hâne", *IA*, XI, 604-610; Uzunçarşılı, *Kapakulu Ocakları*, I, 290; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 449-451; Mahmut R. Gazimihal, *Türk Askerî Muzikaları Tarihi*, İstanbul 1955, tür.yer.; Vural Sözer, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 231; Haydar Sanal, *Mehter Musikisi*, İstanbul 1964, s. 74-77; Etem Ün-gör, *Türk Marşları*, Ankara 1965, s. 13; E. Kemal Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973, I, 171; II, 316; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1987, VIII, 96-266; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 99; Esin Atıl, *Levni ve Surname*, İstanbul 1999, s. 114, 146, 156; Muhammer Özergin, *Türklerde Müzik Aletleri: Turkish Musical Instruments*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Hilâl Matbaacılık), s. 6; H. Usbeck, "Türklerde Müzik Aletleri", *MM*, sy. 253 (1969), s. 29; Pakalın, II, 303; Öztuna, *BTMA*, I, 464-465.

HAYDAR SANAL

KÖSE MİHAL

Osmanlı akıncı beyi ailelerinden biri olan Mihaloğulları'nın atası, tarihi geleneğe göre Osman Bey'in silâh arkadaşlarından biri (bk. MİHALOĞULLARI).

KÖSEDAĞ SAVAŞI

Anadolu Selçukluları'nın Moğollar karşısında ağır yenilgiye uğradıkları, kaderlerini belli eden savaş (641/1243).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı ve en zengin dönemini yaşadığı, fakat II. Gıyâseddin Keyhusrev gibi zayıf bir hükümdarın elinde bulunduğu 1240 yılında Babailer isyanını ancak Erzurum'da Moğollar'a karşı tutulan doğu ordusunu geri çağırarak ve büyük bir zorlukla bastırabilmesi, cesaret edip Anadolu'ya saldıramayan Azerbaycan'daki Moğollar'a devletin dışarıdan görüldüğü kadar güçlü olmadığını göstermişti. Durumu farkederek Moğollar'ın batı ordusu kumandanı Curmagun Noyan'ın görevlendirdiği Baycu Noyan 1242 yılının sonlarında Erzurum'u zaptederek halkını kılıçtan geçirdi ve baharda Anadolu'ya tekrar saldırarak üzere Mugan'a döndü.

Erzurum'un yağma ve tahrip edilmesi olayı Selçuklu halkı arasında derin bir üzüntü ve korku yarattı. Gıyâseddin Keyhusrev'in huzurunda yapılan bir toplantıda Moğollar'la yapılacak savaş için tâbi devletlerden asker istenmesine ve buna karşılık onlara para yardımında bulunulmasına karar verildi. Fakat karar uygulandığında Halep Eyyübî melikliği hariç diğerleri paralarını aldıkları halde asker göndermediler. Bahar gelince Selçuklu ordusu Kayseri'de toplandı. İbn Bîbî'ye göre mevcudu 70.000 kişi idi; Sivas'a varduktan kısa bir süre sonra Halep'ten gönderilen 2000 kişilik yardım kuvveti de yetişti. Tecrübeli devlet adamları ısrarla, ordunun erzak ve silâh dolu olan Sivas'a arkasını vererek mevzilenmesi ve bazı birliklerin de ileriye gönderilerek düşmanın gelişine zorluk çıkarmak için geçitleri tutması görüşünü ileri sürdüler. Fakat sultan çevresindeki genç kumandanların görüşünü tercih ederek ileri gidilmesi emrini verdi ve ordu Sivas'ın 80 km. kuzeydoğusundaki Köseadağ yükseltisine vardı. Burası Erzincan yönünden gelecek bir orduyu durdurmak için en uygun yerdi ve burada yapılacak cesur bir savunma ile Moğol güçleri perişan edilebilirdi. Fakat bu imkân da kullanılmayarak Selçuklu ordusu felâkete sürüklendi.

30.000 mevcutlu Moğol ordusu yaklaşıp savaş düzenine girince tecrübeli ku-

mandan ve devlet adamları ovaya inilmesi fikrini savundularsa da kaynaklara göre muharebeden önceki geceyi sultanla birlikte içki içip eğlenerek geçiren genç kumandanlar 20.000 kişilik seçme bir kuvvetin Moğollar'ı yenmeye kâfi geleceğine Gıyâseddin Keyhusrev'i ikna ettiler. Ertesi gün Selçuklu ordusunun en değerli kısmını oluşturan 20.000 kişilik bir birlik ovaya indi ve şiddetle saldırıya geçti. Moğollar, klasik düzmece kaçış ve çevirme taktiğini uygulayarak Selçuklu kuvvetlerinin âdetâ tamamını yok ettiler. Bunun üzerine mağlûbiyeti haber alan emîrler ve devlet adamları vazifelerini yerine getirmeden, hatta sultanın yanına dahi uğramadan kaçmaya başladılar. İbn Bîbî savaşın 641 yılının 11 Muharreminde (1 Temmuz 1243), o günlerde hayatta olan İbnü'l-Adîm ise 13 Muharreminde (3 Temmuz) vuku bulduğunu kaydeder. Selçuklular'ın, savaşın ilk dakikalarında kaçmaya başlayan Moğollar'ın düzmece kaçış ve çevirme taktiğini uyguladıklarını anlamamaları ve bozguna uğrayan seçme birliklerini dağıdaki ana kuvvetlerden asker gönderip takviye etmemeleri hayret vericidir.

Gece bastırıldığında kıyafet değiştiren ve yanına sadece değerli mücevherlerini alan II. Gıyâseddin Keyhusrev maiyeti erkânıyla birlikte kalesinin müstahkemliğiyle ünlü Tokat'a, ondan ayrı hareket eden Vezir Mûhezzebüddin Ali de Amasya'ya kaçtı. Sabah olunca sultan, vezir ve kumandanların kaçmış olduğunu anlayan ana ordu tamamen dağıldı. Ordugâhta insan kalmadığını farkedenden, ancak bunun bir hile olduğunu sanan Moğollar iki gün bekledikten sonra harekete geçtiler ve Selçuklular'ın hiçbir şey almadan kaçtıklarını gördüler. Moğollar'ın eline o güne kadar eşine rastlamadıkları çok zengin bir ganimet geçti. Sultanın görenleri hayran bırakan otağı, hazineleri ve vahşi hayvanları ganimet arasında idi. Kaynaklar, söz konusu ganimetin 300 deve yükü altın ve 3000 katır yükü altın-gümüşe müadil eşya ile kırk araba dolusu zırh olduğunu kaydetmektedir.

Moğollar, Kösedağ'da kazandıkları bu ucuz zaferin ardından Sivas ve Kayseri'yi, dönüşleri sırasında da Erzincan'ı tahrip ve yağma edip halklarını kılıçtan geçirdiler. Bu olaylar Anadolu'da görülmemiş bir panik havası yarattı. Başta hükümdar olmak üzere herkeste Moğollar'ın ülkenin

her tarafını istilâ edecekleri ve hatta buradan hiç gitmeyecekleri endişesi belirdi. Bu yüzden II. Gıyâseddin Keyhusrev, Tokat ve Ankara'dan sonra onların Orta Anadolu'ya girdiklerini duyar duymaz Antalya'ya, Kayseri'yi kuşattıklarını haber alınca da Menderes kıyılarına kaçtı. Annesi Mahperi Hatun da Kayseri'den hazine, eşya ve cârîyeleriyle birlikte Halep'e giderken Ermeniler tarafından yakalanarak Moğollar'a teslim edilmiş, ancak barış yapıldıktan sonra geri gönderilmiştir. Yenilgi gecesi Amasya'ya kaçan Vezir Mûhezzebüddin Ali, Baycu Noyan'ın geri dönüşünün hemen ardından bir barış antlaşması yapmak amacıyla yanına değerli armağanlar da alarak Mugan'a gitti. Baycu Noyan Curmagun Noyan'ın da muvafakatiyle barış teklifini kabul etti; imzalanan antlaşmaya göre kıymetli armağanların yanında Selçuklular Moğollar'a her yıl 3.600.000 dirhem (gümüş para, akçe), 10.000 koyun, 1000 siğir, 1000 deve vereceklerdi. Moğollar'la barış yapıldığı haberi Anadolu'da sevinç yaratmış ve Vezir Mûhezzebüddin Ali'nin Mugan'a gittiğini duyunca Konya'ya dönen sultan geri geldiğinde onu törenle karşılamış, değerli armağanlarla ödüllendirmiştir. Daha sonra Moğollar'la tâbîlik antlaşması imzalandı ve Batu Han, Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'e tâbîliğinin işareti olarak ok, yay, kılıç ve börk gönderdi. Böylece Ortadoğu'nun en kuvvetli devleti olan Anadolu Selçukluları Kösedağ bozgunuyla tâbî devlet durumuna düşmüş, devlet gelirlerinin önemli bir kısmı her yıl Moğollar'a gönderilmeye başlanmış, bu vergi gittikçe artarak devleti de halkı da yoksullaştırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, III, 269; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*, s. 514-540; a.e.: *Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1982, II, 62-82; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtaşari'd-düvel* (nşr. Antûn Sâlihânî el-Yesûî), Beyrut 1890, s. 251-252; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 33; Eflâkî, *Menâkıbü'l-'ârifîn*, I-II, bk. İndeks; *Târîh-i Âl-i Selçuk* (nşr. ve trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952, s. 31-32; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 427-450; a.mlf., "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 624-627; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 141-145; a.mlf., "Köse Dağı", *ET* (İng.), V, 271-272; Mehmet Ali Çakmak, *Kösedağ Savaşı* (yüksek lisans tezi, 1992), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 9-10.

FARUK SÜMER

KÖSEM SULTAN

(ö. 1061/1651)

IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in annesi, vâlide sultan.

Hayatının ilk yılları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Saraya ne zaman ve nasıl alındığı, ailesinin kimliği bilinmemekle beraber Ortodoks bir papazın kızı olduğu, muhtemelen Bosna taraflarından getirildiği ileri sürülür. Kaynaklarda Kösem adıyla birlikte Mahpeyker adı da geçer. Haremde asıl adının Mahpeyker olduğu, daha çok tanındığı Kösem'in ise lakap olarak kendisine verildiği anlaşılmaktadır. Kösem lakabını Mahpeyker adının anlamından da hareketle pürüzsüz, güzel bir cildi bulunmasından dolayı almış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Ayrıca Kösem adının "koyun sürüsü önünde giden koç" mânasına geldiği ve bu bakımdan onun liderlik vasfına işaret ettiği de belirtilir.

Öldürüldüğü sırada altmış iki yaşında olduğu rivayet edildiğine göre 1589'da doğduğu söylenebilir. Saraya geldiğinde güzelliğiyle I. Ahmed'in dikkatini çekmiş ve onun en önde gelen hasekisi olmuştur. Oğlu Murad'ı (IV.) 1021'de (1612) dünyaya getirdiğine göre Kösem'in saraya geliş yılının en geç 1018-1019 (1609-1610) yılları olması gerekir. 1024'te (1615) İbrâhim'in ve ardından Kasım'ın doğumu ile sarayda giderek ön plana çıkmaya başlayan Kösem Sultan'ın I. Ahmed'in ölümcül humma hastalığına tutulması üzerine oğullarına saltanatı hazırlama yolunda çeşitli faaliyetlere giriştiği, bunu sağlamak için I. Ahmed'in vefatından sonra onun Mahfirûz Hatice Sultan'dan doğma oğlu Osman'ın yerine III. Mehmed'in oğlu ve I. Ahmed'in kardeşi Mustafa'yı tahta çıkarttığı, böylece saltanat sisteminde önemli bir değişikliğe yol açmış olduğu ileri sürülür. Kösem Sultan'ın bu olaylardaki rolü hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte saray çevrelerinde ve kamuoyunda büyük tepkilere yol açan kardeş katli uygulamasının sona erişinde oğullarını koruma amaçlı da olsa nisbî bir payı olduğu açıktır.

Kösem Sultan, I. Mustafa'nın iki saltanatı ile II. Osman'ın padişahlığı döneminde Eski Saray'da altı yıl kadar ikamet etti. Oğlu IV. Murad'ın tahta çıkışı (14 Zilkade 1032/9 Eylül 1623) ona arzuladığı gücü sağladı, Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na özel bir törenle gelip vâlide sultan oldu. Murad'ın henüz on iki yaşında bulunması